

Stanisław Mikosik*

TEORIA EWOLUCJI SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ
J. A. SCHUMPETERA

Mało który ekonomista burżuazyjny bieżącego stulecia tak wyraźnie wpłynął na współczesną niemarksistowską myśl ekonomiczną, jak Józef A. Schumpeter (1883—1950). Podstawowe założenia jego teorii rozwoju gospodarczego zostały ogłoszone w 1912 r.¹, a więc w okresie dominującego panowania neoklasycznej statyki, kiedy to ortodoksyjna ekonomia zajęta była problematyką równowagi ogólnej i subiektywną teorią zachowania konsumenta. Dlatego też jego prace początkowo nie wzbudziły większego rozgłosu. Postępujący w latach trzydziestych wzrost zainteresowania teorii ekonomii problemami dynamiki gospodarczej doprowadził do ponownego „odkrycia” teorii Schumpetera przez teoretyków ekonomii oraz jej popularyzację przez publicystykę, szczególnie w bezpośrednim okresie po II wojnie światowej².

Swoista „moda” na Schumpetera wynikała zapewne również stąd, że był wówczas jedynym ekonomistą analizującym szeroko przyczyny rozwoju ekonomicznego i znajdującym własną, oryginalną odpowiedź na to pytanie.

Jako pierwszy ekonomista niemarksistowski uznaje proces innowacyjny za endogeniczną siłę sprawczą rozwoju gospodarczego³. Do tego

* Dr, adiunkt w Instytucie Ekonomii Politycznej UŁ.

¹ W niektórych opracowaniach z zakresu historii myśli ekonomicznej podawany jest rok 1911 jako data opublikowania pierwszej podstawowej pracy Schumpetera. Tę rozbieżność najlepiej wyjaśnia sam autor pisząc w przedmowie, że książka stanowi rezultat badań z lat 1908—1911. Książka pt. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* ukazała się po raz pierwszy w Lipsku w 1912 r. Polskie tłumaczenie *Teoria rozwoju gospodarczego* ze *Słowem wstępnym* J. Górskiego, Warszawa 1960.

² Bezpośrednim powodem było ukazanie się nowej pracy J. A. Schumpetera, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1942.

³ Podkreślając szczególną rolę Schumpetera w teorii ekonomii w zakresie tworzenia teorii innowacji ekonomicznych, warto może w tym miejscu wspomnieć o jego

poglądu nawiązuje szereg późniejszych teoretyków burżuazyjnych, np. F. Perroux, R. Aron, W. Rostow i innych, będących pod jego wpływem. Także większość przedstawicieli nowoczesnych teorii wzrostu gospodarczego (jak R. Harrod, E. Domar, N. Kaldor i inni) nawiązuje do Schumpetera właśnie w ten sposób, że do swoich modeli wzrostu czyisto formalnie lub bardziej „organicznie” wprowadza funkcję postępu technicznego związanego z innowacjami.

Doceniając wyjątkową pozycję Schumpetera w zakresie innowacji, należy jednocześnie podkreślić jego zasługę w przetruciu pomostu pomiędzy teorią rozwoju opartą o innowacje a ogólną teorią ewolucji społeczeństw opartą na metodzie badań historycznych, socjologicznych i ekonomicznych.

Schumpeter, mimo że miał ogromną liczbę uczniów, własnej szkoły nie stworzył, był „niepowtarzalny”, choć ma obecnie spore grono epigonów. Ponieważ na horyzoncie nie widać „nowego” Schumpetera, warto chyba raz jeszcze powrócić do jego dorobku i spróbować znaleźć nowe implikacje i analogie do obecnych rozważań.

PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA I PROBLEMY SCHUMPETEROWSKIEGO SYSTEMU

Założenia metodologiczne („Ruch okrężny” i „rozwój” gospodarczy)

W systemie Schumpetera⁴ jest wyraźne przeciwstawienie statycznego i dynamicznego spojrzenia na gospodarkę. Stan statyczny, nazywany przez Schumpetera „ruchem okrężnym”, oznacza spokojne podążanie gospodarki utartymi koleinami, w czasie którego czynniki produkcji nie tworzą żadnych nowych połączeń, pozostają w ramach po-

poprzednikach (poza K. Marksem, który zajmuje osobne miejsce), takich jak Ch. Babbage i J. Rae, którzy obecnie są raczej zapomniani, a mieli ciekawe koncepcje odkrywane potem na nowo przez ich następców. Ch. Babbage w swej książce *On the Economy of Machinery and Manufactures* wydanej w 1832 r. w Londynie dokonuje wyraźnego rozróżnienia między wynalazkiem a jego zastosowaniem, rozróżnienie to potem na trwałe zrosło się z nazwiskiem Schumpetera. Szkot J. Rae już w 1834 r. uważał, że ważną funkcją rządu winno być aktywne popieranie badań i zastosowań ich wyników, co po latach, na podstawie bardziej rozwiniętej analizy potwierdzą współcześni badacze. Szerzej na ten temat zob. V. W. Ruttan, *Usher and Schumpeter on Investment, Innovation and Technological Change*, „The Quarterly Journal of Economics”, (Cambridge—Massachusetts) 1969, No 4.

⁴ Wszochstronną analizę tych zagadnień przedstawiają: R. V. Clemence, F. S. Doo dy, *The Schumpeterian System*, Cambridge 1950.

wiązań tradycyjnych i są stosowane w oparciu o tradycję i doświadczenie płynące z dotychczasowych metod wytwarzania.

Pojęcie ruchu okrężnego z jednej strony stanowi odbicie realnie istniejących warunków stagnacyjnych społeczności pierwotnych oraz gospodarki przedkapitalistycznej, a z drugiej strony jest wynikiem zamierzonego „eksperymentu myślowego”, mającego na celu skonstruowanie dogodnego teorematu wyjściowego do badań dynamicznych zmian w gospodarce. W warunkach ruchu okrężnego panuje równowaga statyczna i w produkcji nie może powstać żaden zysk, a produkty wytworzone przy udziale odpowiednich czynników, tj. pracy i ziemi, zapewniają jedynie wynagrodzenie w formie płacy i renty. Inne charakterystyczne cechy ruchu okrężnego są następujące: popyt równoważy się z podażą; konsumenci są także w stanie równowagi, a ich model konsumpcji jest niezmienny; w pełni są wykorzystane wszystkie czynniki produkcji; procent od kapitału równa się zero; pieniądz jest bierny, pełni tylko funkcję pośrednika. Najistotniejszą jednak cechą tego stanu jest niewystępowanie zmian w technice gospodarowania. Realnie istnieją społeczeństwa, które przez długie wieki zmieniały się nieznacznie i powolnie — jak np. wspólnota pierwotna lub plemienna, która egzystowała w Afryce do początków doby kolonialnej czy azjatycki despotyzm — Schumpeter nazwał je społecznościami stacjonarnymi lub tradycyjnymi.

Natomiast stan dynamiczny charakteryzuje się rozwojem gospodarczym, tj. zmianą o charakterze nieciągłym, wywołaną realizacją nowych, nieznanych dotychczas kombinacji czynników produkcji. Cechą rozwoju jest jakościowa zmiana w gospodarce, powodująca wytrącenie jej ze stanu równowagi statycznej, nie wykazująca przy tym tendencji powrotu do stanu wyjściowego. Zmiana ta jest wynikiem procesów wewnętrznych w gospodarce i przekształca w istotny sposób warunki jej funkcjonowania. Nie jest ona wynikiem sumowania się niewielkich (adaptacyjnych) zmian w obrębie istniejącego systemu, podobnie jak „bez względu na to, jak dalece zwiększalibyśmy stopniowo liczbę kartek pocztowych, nie otrzymamy w ten sposób kolei żelaznej”⁵.

W systemie schumpeterowskim dostrzegamy wyraźne rozróżnienie pojęcia — wzrost i rozwój gospodarczy. Wzrost jest dla tego rodzaju typem działalności ekonomicznej, która pociąga za sobą zmianę liczby ludności i globalnych oszczędności. Układ gospodarczy nie ulega żadnym zmianom strukturalnym, a jedynie stopniowym zmianom ilościowym, czyli „rośnie jak pień drzewa”.

Natomiast rozwój jest to jakościowa zmiana o charakterze nieciąg-

⁵ Schumpeter, *Teoria rozwoju...*, s. 102.

łym, „która w sposób trwały modyfikuje i wytrąca z dawnego łożyska poprzednio istniejący stan równowagi”⁶.

Wprowadzając pojęcie równowagi oraz stanu statycznego do swego systemu teoretycznego, J. A. Schumpeter nawiązuje do L. Walrasa i swojego nauczyciela E. Böhem-Bawerka. Jednak jego analiza statyczna nie wyklucza śledzenia zmian w czasie (w przeciwieństwie np. do J. Keynesa, dla którego statyka oznacza szczególny stan, jak gdyby fotografię gospodarki). Z tego punktu widzenia można w tym wypadku mówić o tzw. statyce komparatywnej, gdy porównuje się różne czasowe momenty statycznego spojrzenia.

Rozgraniczając stan statyczny i dynamiczny J. A. Schumpeter przyjmuje w zasadniczych zarysach koncepcję J. B. Clarka. Jednakże gdy Clark uważa rzeczywisty przebieg życia gospodarczego za wynik współdziałania sił statycznych i dynamicznych, to Schumpeter zaostroża rozróżnienie tych dwóch spojrzeń, twierdząc, że stan statyczny przedstawia zasadniczą tendencję gospodarki, odpowiadając ogólnej psychice ludzkiej. Dlatego mają w nim miejsce tylko bierne procesy adaptacyjne wywołane zmianą zewnętrznych parametrów układu⁷.

Dynamiczny element wprowadzają nowatorsko nastawione jednostki wyłonione ze społeczeństwa, dzięki którym gospodarka zostaje wytrącona ze stanu równowagi statycznej. Proces dynamiczny stanowi przejście od jednego stanu statycznego do następnego na innym już poziomie, w następstwie wprowadzenia przez przedsiębiorców nowych kombinacji czynników produkcji.

Schumpeter uważa, że zadaniem ekonomii jest poznanie wzajemnych związków między ekonomicznymi i nieekonomicznymi przyczynami. „Jeśli uda nam się odkryć określony związek przyczynowy między dwoma zjawiskami, problem nasz jest rozwiązany pod warunkiem, że zjawisko, które w związku z tym gra rolę „głównej przyczyny”, nie jest zjawiskiem ekonomicznym”⁸. Stąd postulat stosowania kompleksowych metod badawczych od historycznych, poprzez socjologiczne do ekonomicznych.

Ponadto stwierdza, że technika i społeczna organizacja produkcji właściwa dla badanego obszaru ekonomicznego jest do życia gospodarczego dana z zewnątrz. Dalej dowiadujemy się, że właśnie rozwój techniki (strumień wynalazków) stanowi jedną z nieekonomicznych przyczyn, przy pomocy której można wyjaśnić rozwój kapitalistycznego społeczeństwa oraz jego perspektywy.

⁶ Tamże, s. 101.

⁷ Por. E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki*, Gdynia 1947, s. 141—142.

⁸ Tamże, s. 4.

Innowacje a przedsiębiorca

Według Schumpetera dokonujące się zmiany w życiu gospodarczym wywołane są czynnikami związanymi z produkcją, natomiast zmiany w gustach nabywców są jedynie pochodną tych zmian, nie można więc mówić o suwerenności konsumenta, decydujący bowiem głos ma producent.

Produkcja stanowi kombinację najróżnorodniejszych przyrodniczych elementów i produkcyjnej siły człowieka. W stanie stacjonarnym mają miejsce nie zmieniające się kombinacje lub co najwyżej ich stopniowa adaptacja. Natomiast proces rozwoju cechuje się dotychczas nieznanymi „nowymi kombinacjami”, które Schumpeter nazwał później innowacjami.

W 1912 r. Schumpeter⁹ po raz pierwszy w teorii ekonomii formuluje pięć przypadków pojawiania się nowych kombinacji, tj. innowacji:

1. Wytworzenie nowego produktu lub wprowadzenia na rynek towarów o nowych właściwościach.
2. Posłużenie się nową metodą produkcyjną.
3. Znalezienie nowego rynku zbytu.
4. Zdobycie nowych źródeł surowców.
5. Wprowadzenie nowej organizacji, np. utworzenie monopolu lub jego likwidacja.

Zakres przedmiotowy powyższej definicji jest niezwykle szeroki i obejmuje w zasadzie wszystkie zmiany o charakterze naukowym, technicznym oraz ekonomicznym, jakie składają się na postęp naukowo-techniczny. W związku z jej pionierskim i zarazem ogólnym charakterem jest ona uznawana za klasyczną w literaturze ekonomicznej i stanowi punkt wyjścia do określania pojęć z zakresu ekonomicznych problemów postępu naukowo-technicznego.

W 1939 r. Schumpeter próbuje uściślić definicję innowacji utożsamiając ją z „ustaleniem nowej funkcji produkcji”¹⁰. Jest to określenie zbyt ogólne¹¹. Precyzując jednak w toku dalszych rozważań treść pojęcia innowacji, ogranicza się już tylko do innowacji o „znacznym zasięgu”¹², które wiążą się z tworzeniem nowych obiektów o wyższym wyposażeniu technicznym, modernizacją istniejących oraz wymagających znacznych środków finansowych i upływu czasu.

⁹ Schumpeter, *Teoria rozwoju...*, s. 104.

¹⁰ J. A. Schumpeter, *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process*, vol. I, New York 1939, s. 87.

¹¹ Zob. uwagi na temat O. Lange, *Uwagi o innowacjach*, [w:] *Pisma ekonomiczne i społeczne*, Warszawa 1961, s. 160.

¹² Schumpeter, *Business Cycles...*, s. 94.

Uwzględniając czynnik czasu Schumpeter konstruuje teoretyczny trójpodział określający różnice między: inwencją (*invention*) — innowacją (*innovation*) — naśladownictwem (*imitation*).

Inwencja jest faktem naukowym lub technicznym, stwarzającym możliwości innowacyjne. Istnieje nieprzerwany strumień inwencji stanowiących potencjalny postęp techniczny. Jest to warunek konieczny, lecz nie wystarczający dla pojawienia się procesu rozwoju. Rozwój dokonuje się poprzez innowacje, czyli dokonanie czynu zastosowania inwencji. Dokonana inwencja tak długo stanowi innowację, dopóki w praktyce nie zostanie zastosowana w tej dziedzinie nowe, nie istniejące dotąd rozwiązanie. Wszelkie upowszechnienie się innowacji przez adaptację, dyfuzję stanowi odrębny rodzaj zmian zwany procesem imitacji. Tak więc innowacja stanowi każdorazowo niepowtarzalny czyn. Realizatora tego czynu, posuwającego się nie utartą drogą nazywa Schumpeter — przedsiębiorcą. Jest to jednostka szczególnie utalentowana, posiadająca zdolność łamania zwyczajów i tradycji. Dlatego jest ona zdolna podjąć decyzję o zastosowaniu wynalazku, tworzeniu nowych inwestycji i gotowa ponosić ryzyko i niepewność.

W odróżnieniu od tradycyjnego pojmowania terminu przedsiębiorcy, Schumpeter nie rozumie pod tym pojęciem wyłącznie właściciela środków produkcji (kapitalisty), będącego wynalazcą technicznych nowości. Przedsiębiorcą w jego znaczeniu mogą być: fabrykant, „kapitan przemysłu”, czyli płatny menażer, lub akcjonariusz posiadający większość udziałów, o ile cechuje ich „zmysł przedsiębiorczości”. Zmysł przedsiębiorczości jest właściwością występującą u niektórych członków społeczeństwa.

Przedsiębiorców nie wyznacza społeczna (klasowa) przynależność, lecz wykonywana funkcja, którą pełnią tylko do czasu, kiedy dokonują innowacji. Dlatego też przedsiębiorcy nie stanowią klasy społecznej jak kapitaliści, robotnicy lub właściciele ziemi, lecz tworzą swoistą elitę posiadającą ducha przedsiębiorczości.

Przedsiębiorczość jest osobliwym stanem ducha działającego, albowiem przedsiębiorca jest zmuszony do pokonywania przeszkód piętrzących się wokół jak i własnych przesądów, płynie przeciw prądowi i działa w nieznanych okolicznościach¹³. Przedsiębiorca musi jednocześnie posiadać praktyczne umiejętności korzystania nieomal z nieprzerwanego strumienia odkryć naukowych, wynalazków, które ma do dyspozycji.

¹³ Różnicę między posiadającymi a nie posiadającymi „ducha przedsiębiorczości” przedstawił Schumpeter obrazowo w następującym zdaniu: „Realizowanie nowego planu i działanie zgodnie z planem zwyczajowym to znaczy równie odmienne, jak budowanie drogi i chodzenie po niej”, *Teoria rozwoju...*, s. 136.

W określonych warunkach przedsiębiorczość może tracić na znaczeniu, ponieważ „im dokładniej poznajemy przyrodę i społeczeństwo, im doskonalsza staje się nasza władza nad faktami, im obszerniejsza, w miarę upływu czasu i postępującej racjonalizacji, staje się dziedzina, w której obrębie rzeczy można po prostu obliczać i to obliczać szybko i dokładnie, tym bardziej zmniejsza się znaczenie interesującej-nas funkcji”¹⁴. Przy bardzo wysokim poziomie sił wytwórczych zanika zdaniem Schumpetera główny warunek istnienia przedsiębiorcy.

Przypuszcza on, że w tym tkwi historyczna ograniczoność kapitalizmu, stworzenie takiego poziomu techniki, który uczyni zbyteczną podstawową cechę kapitalizmu, tj. istnienie przedsiębiorcy. Stąd też Schumpeter przepowiada konieczność nadejścia socjalizmu. Kapitalizm zaniknie w wyniku swej doskonałości, dlatego że realizuje potężny rozwój sił wytwórczych¹⁵.

Z przedsiębiorczością wiąże się realizacja funkcji przywódczej, która objawia się w zasadzie tylko wtedy, gdy dojrzeją warunki do przedsiębiorczych czynów¹⁶. Jednostka, która ze względu na swój dynamizm jest predestynowana do objęcia gospodarczego przywództwa, nie zawsze działa pod wpływem racjonalnych motywów. Dlatego też zjawisko przedsiębiorczości wymaga wyjaśnienia psychologicznego. Psychika przedsiębiorcy ma charakter niehedonistyczny, tj. nie przyjmuje łatwiej maksymalizacji przyjemności i minimalizacji przykrości w zaspokojeniu potrzeb zgodnie z tradycyjnym motywem rządzącym *homo economicus*. Schumpeter dzieli przedsiębiorców z uwagi na motywy ich działania: na takich, którzy pragnęliby stworzyć własną „dynastię”; takich, którymi kieruje chęć zdobycia, chęć walki, okazania swojej wyższości nad innymi — działalność ekonomiczna staje się tu czymś podobnym do sportu — oznacza pragnienie zwycięstwa w trudnym boju; wreszcie takich, którzy odczuwają radość w twórczej pracy, a w pokonywaniu trudności udowadniają własną wartość i energię.

Tylko w pierwszej grupie prywatna własność uzyskanych wyników jest ważnym czynnikiem powodującym efektywność ich działalności. W pozostałych dwóch grupach chodzi raczej o to, że zysk pieniężny daje precyzyjną i niezależną miarę sukcesu w społeczeństwie kapitalistycznym.

W konkluzji Schumpeter stwierdza, że inne niż kapitalistyczne sty-

¹⁴ Tamże, s. 137.

¹⁵ Szerzej na ten temat w dalszej części artykułu.

¹⁶ „Tym się tłumaczy, że wystąpił on tak silnie u Normanów w czasach ich podbojów, a tak słabo u Słowian w ciągu setek lat ich nie zmieniającego się i stosunkowo bezpiecznego życia w bagnistym dorzeczu Prypeci”, Schumpeter, *Teoria rozwoju...*, s. 140.

mulatory, czyli nie zawierające prywatnego zysku z innowacji ekonomicznych, można by teoretycznie ustalić, ale społeczne znaczenie tego pytania nie jest przez badaczy doceniane¹⁷.

Schumpeterowska koncepcja przedsiębiorcy nawiązuje do zasad „psychologizmu”, tj. sposobu myślenia, który bierze za punkt wyjścia psychiczne cechy jednostki, po czym stara się zinterpretować zjawiska społeczne jako ich przejawy lub zjawiska pochodne.

Problem źródeł akumulacji (Kredyt i kapitał)

Schumpeterowska teoria przechodzenia od stanu stacjonarnego do stanu rozwoju gospodarczego jest przedstawiona na stosunkowo wysokim szczeblu abstrakcji. Równowaga stanu statycznego oznacza pełne wykorzystanie czynników produkcji, brak oszczędności w tradycyjnym znaczeniu, tj. niewykorzystanych zysków, gdyż zysk w tym stanie nie występuje. Odwrotna sytuacja: niewykorzystanie czynników produkcji (w tym bezrobocie), nagromadzenie oszczędności może być wynikiem stanu, który Schumpeter nazywa rozwojem.

Dotychczasowa analiza schumpeterowskiego systemu dotyczyła innowacji i przedsiębiorcy jako czynników niezbędnych w procesie rozwoju. Realizacja innowacji przez przedsiębiorców, będąca warunkiem przejścia od stanu stacjonarnego do stanu rozwoju, wymaga określonych środków, które w stanie statycznym nie występują¹⁸. Przy założeniu, że właśnie po raz pierwszy dochodzi do innowacji, musi w jakiś sposób pojawić się możliwość nowego zastosowania istniejących czynników produkcji.

W gospodarce niekapitalistycznej (we wspólnocie pierwotnej albo w socjalizmie) organ zarządzający może dokonać przesunięcia istniejących źródeł do różnych nowych zastosowań, na podstawie swego rozważania (może się to jednak odbywać przy pewnych ofiarach i trudnościach).

Natomiast w gospodarce kapitalistycznej opartej na konkurencji, innowacje mogą być realizowane jedynie wtedy, gdy innowatorzy uzyskują kredyt. Kredytu udziela kapitalista, a istnienie kredytu jest według Schumpetera głównym wyróżnikiem kapitalistycznego społeczeństwa.

W tym miejscu powstanie pytanie: skąd kapitaliści biorą środki na

¹⁷ Tamże, s. 150.

¹⁸ Schumpeter pisze o tym następująco: „Gdy rozwój się już dokonuje lub gdy rozwój kapitalistyczny dołącza się do form niekapitalistycznych albo przejściowych, wówczas od samego początku będzie on opierać się na zakumulowanych środkach płynnych”, tamże, s. 196.

udzielanie kredytu? Schumpeter wyjaśnia to na przykładzie systemu bankowego, a samych bankierów nazywa kapitalistami *par excellence*. Bankier „pośredniczy między tymi, którzy pragną zrealizować nowe kombinacje, a posiadaczami środków produkcji. Umożliwia on przeprowadzenie nowych kombinacji, upoważnia ludzi, jak gdyby w imieniu społeczeństwa do ich realizowania”¹⁹. Banki finansując innowacje nie przesuwają tylko siły nabywczej, ale przede wszystkim tę siłę nabywczą tworzą.

Banki właściwie tworzą siłę nabywczą z „niczego”, oczywiście tylko w sferze pieniężnej, na podstawie faktu, że w systemie bankowym utrzymywana jest tylko nieznacząca część wkładów w formie rezerwy, czasowo wolne pozostałości, przeznaczone są na różnorodne pożyczki, które następnie w większej części znów powrócą jako wkłady bankowe i mogą być ponownie pożyczone. Przedsiębiorca z reguły staje się najpierw dłużnikiem, aby mógł stać się ich wierzycielem.

Przedstawiony przez Schumpetera mechanizm jest obecnie powszechnie stosowany w rozwiniętych krajach kapitalistycznych jako mechanizm kreacji kredytu przez system bankowy, prowadzący do zwielokrotnionego tworzenia kredytów w stosunku do wkładów pierwotnych.

W procesie realizacji innowacji tkwi również mechanizm przesunięcia realnej siły nabywczej. Udzielony kredyt zwiększa popyt w stopniu wyższym aniżeli nastąpiło zwiększenie ilości towarów. To powoduje wzrost cen, który pobudza do dalszych innowacji. Następuje spadek siły nabywczej odbiorców, równocześnie dokonuje się redystrybucja dochodów na korzyść innowatorów. Schumpeter nazywa to zjawisko inflacją kredytową, do której prowadzi każdy rozwój gospodarczy.

Warto podkreślić, że problem oszczędności Schumpeter ujmuje w swym systemie odmiennie niż dotychczasowa ekonomia, w której przyjmowano założenie o danej podaży pieniądza albo zmieniającej się wraz z produkcją dóbr i usług, tak że ogólny poziom cen pozostawał nie zmieniony. Akumulacja oznaczała wyrzeczenia, a jej wielkość była wyznaczona przez faktycznie istniejące oszczędności. W systemie schumpeterowskim przedsiębiorca uzyskuje środki nie przez oszczędzanie bieżących wpływów (może ich na początku nawet nie posiadać), ale z kredytu stwarzanego przez system bankowy. Dlatego może wydawać więcej niż wynoszą jego wpływy. Tak więc, Schumpeter odchodzi od klasycznego i neoklasycznego rozumowania w tym zakresie i wyraźnie antycypuje tezę Keynesa, że w gospodarce kapitalistycznej nie oszczędności decydują o rozmiarach inwestycji, ale inwestycje

¹⁹ Tamże, s. 117.

o rozmiarach oszczędności. Teza ta występuje u Schumpetera w kontekście wyraźnej apologii przedsiębiorcy, a nie kapitalisty. Znajduje to odbicie w jego definicji kapitału²⁰.

Zysk przedsiębiorcy i procent

Także kategorię zysku Schumpeter wyprowadza ze swojej teorii innowacji. Zysk dla przedsiębiorcy stanowi różnicę między wpływami a wydatkami przedsiębiorstwa, które są bezpośrednio związane z produkcją lub pośrednio, jak: wynagrodzenie przedsiębiorcy, renta gruntu, premia za ryzyko oraz procent od kapitału. Różnica ta zapewnia zysk, ponieważ realizowane w procesie rozwoju nowe kombinacje są z konieczności bardziej korzystne niż stare, a więc globalne wpływy muszą być w tym wypadku większe niż globalne koszty. Zysk przypadnie przedsiębiorcy, który dzięki swej woli, swoimi twórczymi czynami zrealizuje innowację. W ten sposób zmieni on strukturę kosztów i cen oraz zmusi innych do nowoczesnych metod produkcji („efekt imitacji”). Występujący efekt imitacji powoduje, że zysk przedsiębiorcy ma charakter przejściowy.

Występuje tu podobieństwo do dochodu monopolowego; przedsiębiorcy starają się tę pozycję zachować np. zawiązując porozumienie monopolowe (co jest samo w sobie czynem przedsiębiorczym), w wyniku czego zysk zmienia się w *quasi* rentę monopolową. Ponieważ jednak wciąż pojawiają się świeże innowacje przez to zysk nigdy całkowicie nie zaniknie. Zysk powoduje zmiany w strukturze społecznej, gdyż jego niestałość sprawia, że „górne warstwy społeczeństwa są podobne do hoteli, które wprawdzie zawsze pełne są ludzi, ale ludzi nieustannie się zmieniających”²¹.

Jeżeli zrealizowano by innowację w społeczeństwie niekapitalistycznym (np. przy pomocy przymusu pozaekonomicznego), to ich rezultaty w zależności od typu społeczeństwa byłyby do dyspozycji ogólnospołecznego organu (w społeczeństwie socjalistycznym) lub pana feudalnego (w społeczeństwie feudalnym).

Wyprowadzona przez Schumpetera kategoria zysku, mimo licznych jego prób nadania jej szerszego charakteru, odpowiada marksistowskiej

²⁰ „Kapitał nie jest niczym innym jak tylko dźwignią, za pomocą której przedsiębiorca podporządkowuje sobie potrzebne mu konkretne dobra, niczym innym jak tylko środkiem skierowania czynników produkcji do nowych form ich wykorzystania lub narzucania produkcji nowego kierunku”, tamże, s. 186.

²¹ Tamże, s. 250.

kategorii zysku nadzwyczajnego. Upatrując w niej jedyne źródło zysku maskuje on mechanizm wyzysku kapitalistycznego²².

Kategorię procentu wyjaśnia Schumpeter w powiązaniu z teorią zysku. Procent stanowi opłatę, którą przedsiębiorca musi zapłacić właścicielowi kapitału. Procent towarzyszy kapitałowi, a jego źródło stanowi zysk przedsiębiorcy. Procent powstaje dzięki temu, że przedsiębiorca, nie mając kapitału do sfinansowania innowacji, godzi się podzielić spodziewanym zyskiem z posiadaczem zasobów pieniężnych. W procent przypadający kapitaliście wliczony jest czas i ryzyko związane z finansową stroną innowacji²³. Przedsiębiorca ryzykuje tylko swoją reputacją.

TEORIA EWOLUCJI SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ J. A. SCHUMPETERA

Ewolucja stadialna społeczeństw

W schumpeterowskiej teorii ewolucji mamy do czynienia z trzema rodzajami (stadiami) społeczności: tradycyjną (przedkapitalistyczną), kapitalistyczną i socjalistyczną. Społeczność tradycyjna stanowi realne odbicie teoretycznego stanu stacjonarnego, nazywanego również „ruchem okrężnym życia gospodarczego”. W życiu gospodarczym tej społeczności dominujące znaczenie mają pierwotne czynniki produkcji: ziemia i praca. Zastosowanie innych czynników produkcji umożliwia tylko zwrot kosztów własnych, nie pozostawiając dla właściciela żadnej nadwyżki. Dlatego kapitał i odrębne dla niego wynagrodzenie nie występuje. Nie ma też jednostek obdarzonych zmysłem przedsiębiorczości, czyli przedsiębiorców. Nie występują bodźce skłaniające do realizacji innowacji, ponieważ jednostki gospodarcze nie kierują się motywami racjonalnymi. Należy w tym miejscu przypomnieć, że schumpeterowska koncepcja tradycyjnego i stagnacyjnego społeczeństwa jest szeroko wykorzystywana przy określaniu cech zacofania i niedorozwoju ekonomicznego²⁴.

²² Szersze uwagi krytyczne pod adresem tej teorii zawierają: W. Sadzikowski, *Współczesne burżuazyjne teorie zysku*, Warszawa 1963, s. 75–121 oraz W. G. Szemiatienkow, *Teorie kapitału*, Warszawa 1981, s. 119–125.

²³ Por. C. Grabowski, *Współczesne teorie procentu*, Warszawa 1966, s. 376–387.

²⁴ Obszerne uwagi co do słuszności takiego postępowania przedstawiają G. M. Meier i R. R. Baldwin, *Economic Development Theory, History Policy*, New York 1957, s. 293–296.

Drugą epokę społeczno-ekonomiczną stanowi społeczeństwo kapitalistyczne charakteryzujące się procesami rozwoju. Promotorami tego rozwoju są przedsiębiorcy, których nie zadowala stan stagnacyjny społeczeństwa, rozpoczynają realizację innowacji, w wyniku których zdobywają swego rodzaju sytuację monopolistyczną, będącą źródłem ich zysków. Poszczególne źródła zysków są jednak przejściowe i dlatego w gospodarce kapitalistycznej istnieje stały wyścig między innowacjami a konkurencją. Kształtuje się określona stratyfikacja społeczna, w której dominującą rolę odgrywa „nowa rasa” — przedsiębiorcy reprezentujący specyficzny system wartości i ocen. Do systemu gospodarczego wprowadzona zostaje racjonalność w działaniu w odróżnieniu od społeczności przedkapitalistycznej.

Realizowany coraz to szerszy strumień innowacji w społeczeństwie kapitalistycznym prowadzi do wystąpienia w nim zasadniczych przekształceń strukturalnych. Powstają coraz to potężniejsze przedsiębiorstwa, wielkie spółki akcyjne oraz monopole; kapitalizm wolnokonkurencyjny przekształca się, zdaniem Schumpetera, w kapitalizm „strukturyfikowany”.

Przy okazji polemizuje z szeroko rozpowszechnionym poglądem, że wielkie monopole wzmagają stagnację produkcji kapitalistycznej. Udowadnia, że sytuacja jest odwrotna, na dowód czego przytacza szeregi czasowe charakteryzujące wzrost gospodarczy końca XIX w. i pierwszych trzydziestu lat XX w., które świadczą, że w tym okresie nastąpiło przyspieszenie wzrostu.

Schumpeterowska argumentacja o postępowości monopoli jest spójna z podstawowymi zasadami jego systemu teoretycznego, czyli problemem innowacji. Utrzymuje on, że monopole pod względem techniki są bardziej postępowe niż przedsiębiorstwa konkurencyjne. Dzięki zyskom monopolistycznym mogą one więcej wydawać na udoskonalenia technologiczne; mają nawet bodziec do takiego działania, ponieważ monopolistyczna pozycja zapewnia im możliwość zatrzymania dla siebie większości uzyskanych korzyści. To przekonanie o korzystnym wpływie szybkich zmian technicznych na funkcjonowanie gospodarki pochodzi z tradycyjnej analizy systemu opartego na konkurencji. Zgodnie z tym poglądem najbardziej przedsiębiorcze firmy realizują innowacje (tworzone są nawet specjalne nowe przedsiębiorstwa w tym celu) i przez pewien czas osiągają z tego dodatkowe zyski. Wywołuje to szeroki proces naśladownictwa, w wyniku czego podaż znacznie wzrasta i ceny zaczynają spadać.

Śród pozostałych firm niektóre przyswajają sobie nową metodę, aby obronić swe zyski; inne działające zbyt wolno lub zbyt słabo ulegają zniszczeniu. W ciągu tego procesu nieustannie rewolucjonizuje się

od wewnątrz struktura gospodarki, przez nieustanne niszczenie starej struktury i nieustanne tworzenie nowej²⁵.

Powstawanie nowych struktur nie zagraża ekonomicznym podstawom kapitalizmu, nawet je umacnia. Wywołuje natomiast nowe, nie zawsze korzystne — zdanie Schumpetera — zjawiska w sferze społecznej. Do nich należy zastąpienie tradycyjnych przedsiębiorców płatnymi menażerami. Równocześnie podstawową ich funkcję, tj. realizację innowacji, zaczynają przejmować wyspecjalizowane w tym kierunku anonimowe zespoły. Następuje więc depersonifikacja tej funkcji. W konsekwencji burżuazja zaczyna tracić wiarę w swoje posłannictwo oraz w swoje siły; staje się mniej dynamiczna i obawia się ryzyka. Z drugiej strony pozostała część społeczeństwa, widząc że burżuazja nie spełnia swej dawnej roli, zaczyna mieć zastrzeżenia co do słuszności jej uprzywilejowanej roli²⁶. Schumpeter zwraca również uwagę na znaczenie, jakie dla społeczeństwa kapitalistycznego ma zracjonalizowanie całego życia, przyspieszające dezintegrację rodziny i jej wartości ekonomicznych²⁷. Występująca ewolucja osłabia ducha i wartość społeczeństwa kapitalistycznego.

Istniejące państwo kapitalistyczne nie jest w stanie zapobiec ani zmienić tego kierunku ewolucji. Wręcz przeciwnie, w pewnym stopniu ten proces przyspiesza, dokonując szereg działań niezgodnych z logiką kapitalistycznego rozwoju. Należą do nich m. in.: polityka stabilizacji wahań cyklicznych, ustawy antytrustowe oraz rozwój funkcji opiekuńczych państwa.

W efekcie dojrzewa sytuacja do zmian jakościowych i następcą kapitalizmu może stać się socjalizm. Transformacja społeczeństwa kapitalistycznego w socjalistyczne może nastąpić w dwóch odmiennych sytuacjach historycznych: transformacja w stanie dojrzałości oraz transformacja w stanie niedojrzałym²⁸. Charakteryzując stan dojrzałości Schumpeter mocniej akcentuje sferę świadomości społecznej niż sferę ekonomiczną. Jednakże najwyższy stopień dojrzałości nie oznacza auto-

²⁵ Dlatego Schumpeter mówi o „procesie twórczego niszczenia” — jest to tytuł rozdz. VII jego książki *Capitalism, Socialism and Democracy*. O społecznych kosztach tego procesu pisze W. Kapp, *Społeczne koszty funkcjonowania przedsiębiorstw prywatnych*, Warszawa 1960, s. 229—238.

²⁶ Schumpeter pisze, że „kapitalizm stwarza nastawienie krytyczne, które po zniszczeniu autorytetu moralnego tylu innych instytucji zwraca się ostatecznie przeciwko niemu samemu: bourgeois spostrzega ze zdumieniem, że racjonalizm nie zatrzymuje się przy listach uwierzytelniających królów i papieży, lecz idzie dalej, atakując własność prywatną i cały system wartości burżuazyjnych”. J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1950, s. 143, cyt. w tłumaczeniu J. Grze-wickiej w P. A. Baran, *Ekonomia polityczna wzrostu*, Warszawa 1963, s. 24.

²⁷ Schumpeter, *Capitalism...*, s. 156—163.

²⁸ Tamże, s. 225—228.

matycznego powstania społeczeństwa socjalistycznego. Do tego konieczne jest przejście władzy, co można realizować stopniowo (dokonując socjalizacji), poprzez legalne przemiany. Socjalizacja w stanie niedojrzałym oznacza sytuację, w której świadomość społeczna nie jest przygotowana do zachodzących zmian. W tych warunkach transformacja dokonywałaby się poprzez rewolucję, prawdopodobnie krwawą — na czym ucierpieć mogłaby również gospodarka. Przez „socjalizację” Schumpeter rozumie działania centralizujące produkcję i podział, rozwijające prywatno-państwowe formy organizacji oraz zwiększające rolę własności państwowej i usług państwowych.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że źródła tego rodzaju poglądów pochodzą z lat siedemdziesiątych XIX w., a zawarte są w pracach niemieckich ekonomistów z młodszej szkoły historycznej zwanych „socjalistami *ex cathedra*”.

Schumpeterowska wizja socjalizmu jest typowa dla ekonomii burżuazyjnej, przedstawia obraz gospodarki skrajnie scentralizowanej, a państwo o charakterze totalitarnym, chociaż dopuszcza możliwość pojawienia się demokratycznej odmiany socjalizmu. Socjalizm nie tylko rozszerza racjonalność do maksimum, lecz również zmienia jej cel z prywatnego na społeczny. Centralne zarządzanie zapewnia pełne zatrudnienie, stwarza lepsze warunki realizacji postępu technicznego, usuwa tarcia wynikające z powodu istnienia prywatnej własności. Mimo podkreślania zalet społeczeństwa socjalistycznego wizja Schumpetera to wizja wymuszonej rezygnacji.

Jako badacz historycznych, socjologicznych i gospodarczych aspektów rozwoju, posługując się w tych badaniach konsekwentnie pojęciami innowacji i racjonalności, wyprowadzał z procesu ewolucji społeczno-ekonomicznej konieczność pojawienia się społeczeństwa socjalistycznego. Wybiegające w przyszłość rozważania Schumpetera na temat socjalizmu mają swój wymowny sens klasowy. Dlatego w swoim ostatnim publicznym wystąpieniu Schumpeter starał się przekonać słuchaczy, że do socjalizmu nie ma co się spieszyć i pragnął pocieszyć społeczeństwo kapitalistyczne, że kapitalizm nie dożył jeszcze swego wieku²⁹. Jak z tego wynika Schumpeter jest pesymistą na wyrost.

Próba syntezy ewolucji struktur i systemów na podstawie koncepcji
J. A. Schumpetera

Ekonomia polityczna, jako rezultat społeczno-ekonomicznych warunków rodzącego się kapitalizmu, przypomina na początku budowlę wznie-

²⁹ Było to przemówienie wygłoszone w 1949 r. na dorocznym zebraniu Amerykańskiego Towarzystwa Ekonomicznego pt. *The March in to Socialism*, zob. Schumpeter, *Capitalism...*, New York 1950, s. 415—425.

sioną w oparciu o mit istnienia uniwersalności w postępowaniu społeczno-ekonomicznym. W miarę upływu lat następowały w tym zakresie znaczne zmiany. W ekonomii burżuazyjnej, niezależnie od szkoły historycznej, wyłom w tym podejściu uczynił Schumpeter wykazując relatywność zjawisk m. in. poprzez badanie procesu rozwoju (zmiany o charakterze nieciągłym) prowadzącego do ewolucji struktur, systemów oraz typów organizacji.

Jego punktem odniesienia jest kapitalizm zachodni XIX w. i typ cywilizacji, który wykształcił się w Europie od XVI w., sprzyjał dynamizmowi innowacyjnemu w porównaniu z istniejącymi na innych terytoriach instytucjami społecznymi i gospodarczymi ograniczającymi rozwój techniki. Studia Schumpetera nad zacofaną, statyczną i na wół-feudalną gospodarką Austro-Węgier skłoniły go do refleksji: czy można zapewnić rozwój gospodarczy nie doprowadzając do zachwiania stabilności całokształtu struktur i nie tworząc nowego systemu gospodarczego ukształtowanego na wzór kapitalizmu zachodniego i odpowiadającemu mu typowi cywilizacyjnemu.

Tak postawiony problem jest zagadnieniem ewolucji struktur i systemów społeczno-ekonomicznych oraz wzajemnego oddziaływania tych dwóch elementów. Teoretyczne i abstrakcyjne pojęcie systemu zakłada pewien zespół cech szczególnych, który istnieje w rzeczywistości. Czy struktura techniczna może ewoluować nie doprowadzając do przekształcenia się całokształtu systemu społeczno-gospodarczego? Czy jednak z drugiej strony stan dawnych struktur nie determinuje, przynajmniej częściowo, szczególne właściwości nowego systemu? Te właśnie związki będziemy się starali przeanalizować na podstawie przykładów zawartych w pracach Schumpetera.

Używając jego terminologii system społeczno-ekonomiczny można ogólnie charakteryzować za pomocą trzech cech: dynamizmu innowacyjnego, przedsiębiorczości oraz racjonalności³⁰.

Innowacje opierają się bezpośrednio lub pośrednio na odkryciach naukowych, wynalazkach czy inwencjach. Opory w realizowaniu inwencji istnieją w każdym systemie. Szczególnie silne są one w systemie przedkapitalistycznym, lecz również w kapitalizmie nowatorska działalność napotyka na opory nie tylko z tego powodu, że innowacje deprecjonują majątek produkcyjny. Niechęć do nowatorstwa wynika z przesłanek o szerszym charakterze. Zastosowanie nowych wynalazków wymaga bowiem nie tylko odpowiednich środków materialnych i finansowych, ale i odwagi do ponoszenia niepewności i ryzyka. Zdaniem

³⁰ Schumpeter używa określenia „racjonalność” w znaczeniu nadanym mu przez M. Webera oraz podobnie jak on traktuje element racjonalności jako najbardziej podstawowy w historii ludzkości.

Schumpetera dopiero nowa firma, stworzona specjalnie do realizacji określonej innowacji przezwycięża 'blok oporu i przeciwności (*mental blok*)³¹. Zagadnienie innowacji przedstawia się inaczej — teoretycznie korzystniej — w socjalizmie, gdzie innowacje nie są realizowane według kryterium zysku, przez co stopień niepewności i ryzyka uległ zmniejszeniu.

Schumpeterowskie pojęcie rozwoju wywołane innowacjami to proces dokonujących się nieciągłych skoków w dynamicznym świecie, czyli proces nieustannych zmian strukturalnych. Dlatego Schumpeter tak mocno podkreśla rolę przedsiębiorcy i obdarza go wybitnymi cechami, aby mógł działać w warunkach ciągłych zmian, które stwarzają wysoki stopień niepewności i ryzyka w działaniu. Jest to więc uwarunkowane czynnikami obiektywnymi, a nie chęcią gloryfikowania wybitnych jednostek.

Schumpeter przedstawiając mechanizm i następstwa zmian wywołanych przez innowacje stworzył postać nosiciela tych zmian — przedsiębiorcę. Fakt pojawienia się lub jego brak stanowi kryterium rozróżnienia i charakterystyki systemów społeczno-ekonomicznych.

W toku rozwoju gospodarczego obserwujemy wzrost racjonalizacji. Działalność gospodarcza jest tym racjonalniejsza, im szerszy jest wachlarz wariantów teoretycznie znanych i praktycznie stosowanych, wśród których wybierający może decydować. Szerokość owego wachlarza zależy od zjawisk społecznych, od takich wzajemnie ze sobą powiązanych czynników, jak rozwój wiedzy i elastyczność społeczeństwa, jego gotowość do przyswojenia innowacji. Oba te czynniki nigdy nie są równe zeru, nigdy też nie są w danym czasie nieograniczone. Zadaniem analizy ekonomicznej jest stwierdzić, jak dalece w danej epoce czy systemie są racjonalne i czy istnieją warunki sprzyjające wzrostowi tej racjonalizacji.

Proces ludzkiego myślenia, zdaniem Schumpetera, rozwija się od form magicznych (pochodzących z wiary, ze źródeł nieempirycznych) do racjonalnych. Racjonalizm najwcześniej i najsilniej wypływa ze sfery działalności gospodarczej, gdzie najwyraźniej widoczne są związki między zjawiskami. W systemie przedkapitalistycznym opartym o tradycyjne formy gospodarowania podejmowano decyzje bez względu na logikę, dlatego ma on charakter nieracjonalny³².

Gospodarka typu kapitalistycznego rozrzuciła podejście racjonalne

³¹ Schumpeter, *Business Cycles...*, s. 46, szerzej na ten temat B. Fiedor, *Teoria innowacji*, Warszawa 1979, s. 229—244.

³² Należy tu zaznaczyć, że stosowane w ekonomii kryterium racjonalności jest nie jednolite. Por. na ten temat Z. Sadowski, *Racjonalność a społeczna elektywność*, „*Ekonomista*” 1978, nr 5, s. 1127—1132.

dzięki stosowaniu rachunku ekonomicznego strat i zysków. Natomiast zwycięstwo rewolucji burżuazyjnej rozszerzyło racjonalność na inne dziedziny życia. W miejsce feudalnej struktury społecznej pojawiła się nowa struktura społeczna, będąca rezultatem hasła — wolność, równość i braterstwo. Władza przechodzi w ręce burżuazji i podlega krytyce, co powoduje powstanie i rozwój idei antykapitalistycznych³³.

Jednakże rozszerzenie się racjonalnego działania w sferze gospodarczej powoduje zanik przedsiębiorczości i zmniejszenie dynamizmu innowacyjnego. Dlatego dalszym etapem rozwoju, ideologicznym następstwem stworzonego przez kapitalizm racjonalizmu jest socjalizm. System socjalistyczny mimo zaniku przedsiębiorczości i spadku dynamizmu innowacyjnego ma zdaniem Schumpetera w wielu punktach przewagę nad kapitalizmem. Wynika to z tego, że system jest egalitarny, zapobiega negatywnym skutkom postępu technicznego (m. in. eliminuje wahania cykliczne) oraz zapewnia wyższy stopień dyscypliny społecznej.

Ogólnie biorąc wkład Schumpetera do teorii ewolucji nie jest zadowalający. Ponieważ jest związany z dynamizmem innowacji oraz zakresem racjonalności, jest zbyt cząstkowy. Należy szukać wytłumaczenia, które by uwzględniło całokształt zjawisk strukturalnych.

ZAKOŃCZENIE

Schumpetera można uznać za autora jednego tematu³⁴. Wynika to zapewne z przyjęcia przez niego określonego paradygmatu dla swojej teorii, tj. innowacji. Niezależnie od jego wkładu w ukształtowanie teorii ekonomicznych innowacji, wyeksponowanie szczególnego typu zależności powoduje, że wyniki jego analiz są jednostronne i dość ogólnikowe.

Dokonana próba rekonstrukcji poglądów Schumpetera na zmiany strukturalne w procesie ekonomicznym, dokonujące się dzięki innowacjom oraz reakcje systemu społeczno-ekonomicznego na te zmiany, określona została mianem „ewolucji społeczno-ekonomicznej”. Schumpeter skupia głównie uwagę na badaniu ewolucji formacji kapitalistycznej, przyjmując podział jej na określone stadia, tzn. stadium kapitalizmu „właściwego” oraz gospodarki pokapitalistycznej, które to stadium nazwał socjalizmem (zmierzchem kapitalizmu). Stworzył jeden z pierw-

³³ Problemy społeczne kapitalizmu omawia Schumpeter w studiach wydanych po jego śmierci przez P. Sweezego, *Imperialism and Social Classes*, New York 1951.

³⁴ Por. Uwagi J. Górskiego w *Słowie wstępnym* do polskiego wydania *Teorii rozwoju...*, s. XVI.

szych, oryginalnych wariantów transformacji kapitalizmu, do którego nawiązuje szereg najnowszych koncepcji z tego zakresu. W podobny sposób ujmuje problem rozwoju J. K. Galbraith, który bada dwa stadia: kapitalizm oraz stadium pokapitalistyczne, czyli „nowe państwo przemysłowe”.

W ostatnim okresie pojawiły się prace, które nawiązują do poglądów Schumpetera. Jedną z najnowszych prac R. L. Heilbronera³⁵ jest poświęcona analizie chylącej się ku upadkowi cywilizacji biznesu. Autor stwierdza, że jeśli nawet nie nastąpi żadna katastroficzna depresja i inflacja zostanie zahamowana to i tak cywilizacja zaniknie za życia naszych wnuków i prawnuków. Mamy tutaj przykład konkretyzacji terminu upadku kapitalizmu zapowiadanego przez Schumpetera.

Również pewne analogie z teorią J. A. Schumpetera nasuwa ostatnia praca A. Tofflera³⁶. W swym dziele Toffler dzieli dotychczasowy rozwój ludzkości na trzy wielkie okresy, które nazywa „falami”. Pierwsza, trwająca wiele wieków, to okres cywilizacji rolniczej. Druga, zapoczątkowana rewolucją przemysłową w XVIII w. trwa w większości krajów do dziś. Trzecia, która podważa struktury ekonomiczne, polityczne i społeczne drugiej — to nowa cywilizacja rozwijająca się w nieustającym konflikcie z istniejącą; oparta na upowszechnianiu się elektroniki, przemianach w genetyce rozwoju nowych źródeł energii oraz coraz bardziej wyraźnych trendach polityczno-społecznych na rzecz decentralizacji zarządzania, deurbanizacji, coraz większym udziałem warstwy technokratów w procesie podejmowania decyzji gospodarczych.

Pojawiające się w ekonomii burżuazyjnej różne nowe warianty teorii zmian, ewolucji, transformacji systemów społeczno-ekonomicznych, kładą nacisk na różne zjawiska współczesnego kapitalizmu i współczesnej cywilizacji. Dlatego każda z tych teorii ma swoje właściwości, swoje specyficzne cechy. Lecz pod wieloma względami, np. jeśli chodzi o rolę nauki i techniki w procesie transformacji, stają się do siebie zbliżone. Można przyjąć tezę, iż teorie „transformacji” kapitalizmu są burżuazyjnym, wypaczonym ujęciem realnej cechy postępu technicznego jako procesu zachodzącego obiektywnie w systemie kapitalistycznym, wykorzystywanym apologetycznie w warunkach zaostrzających się sprzeczności klasowych współczesnych państw kapitalistycznych.

³⁵ R. L. Heilbroner, *Business Civilization in Decline*, New York 1976

³⁶ A. Toffler, *The Third Wave*, New York 1980.

Stanisław Mikosik

J. A. SCHUMPETER'S THEORY OF SOCIO-ECONOMIC EVOLUTION

The article consists of two parts. The first part presents the main methodological assumptions and characteristics of „Schumpeter's system". The author discusses Schumpeter's concept of statics and dynamics, and his theories of innovations and of entrepreneur. This is followed by presentation of J. A. Schumpeter's views on sources of accumulation and his specific understanding of credit and capital, and of profit and interest-rate categories shown against this background.

On the basis of the above analysis, an attempt is made in the second part of the article to show Schumpeter's theory of development as a theory of socio-economic evolution. The author focuses his attention on Schumpeter's considerations concerning gradual evolution of societies and structural changes in the economic process taking place owing to innovations. In the final part of the article, our attention is drawn to certain filiations between J. Schumpeter's views and his contemporary approaches of among others — J. K. Galbraith, R. L. Heilbroner and A. Toffler.